

DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.04.005>

УДК: 316.42: 330.34

JEL: A 130, I 310

Валерій Геєць

СОЦІАЛІЗАЦІЯ І ЇЇ УСПІШНІСТЬ У МОДЕЛІ ОСЯГНЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО СВІТУ

У статті подано результати аналізу диспропорційності на матеріалах, що характеризують економіку та суспільство України, які дозволили дійти висновку про формування пастки модернізації, через яку трансформаційні зміни не досягли бажаного результату. Як явище, вона зумовлена відповідними процесами в соціумі через його відставання в опануванні нагромадження екзогенного за обмеженості ендегенного характеру досвіду в суб'єкта модернізації.

Для розв'язання суперечностей і подолання відставання необхідно реалізувати модель розвитку соціального життя, що дасть можливість послаблювати диспропорційність.

Запропоновано авторську модель розвитку соціального світу, в основу якої покладено взаємодію діалектичного характеру таких основоположних соціальних процесів, як інтеріоризація, екстеріоризація, суб'єктивізація, об'єктивізація, інноватизація, що беруть участь у перереформатуванні і розвитку соціального світу. Розглянуто соціалізацію і як процес осягнення свідомістю об'єктивної реальності, і як процес осягнення динаміки і структури розвитку навколишнього соціального світу. Подано спільне і відмінне процесів трансформації середньовіччя та сучасності за соціальним критерієм і показано, яку роль у довготерміновому перереформатуванні соціального світу відіграла соціалізація і соціальні інновації. У разі їх успішності в соціальному конструюванні реально має існувати симетричність між об'єктивною і суб'єктивною реальністю. Розглянуто соціалізацію суб'єкта та генеровану ним соціальну інновацію в осягненні розвитку соціального світу як необхідну умову успішності його трансформації в довготривалому відношенні. Достатніми умовами є необхідна соціалізація об'єкта, об'єктивна реальність, економічні відносини, капітал, спосіб взаємодії суб'єкта і об'єкта. Цей спектр буде предметом наступних досліджень автора.

Ключова слова: держава добробуту, економіка, суспільство, соціалізація, соціальна реальність, модернізація, економізація.

Геєць Валерій Михайлович (gvm@ief.org.ua) д-р екон. наук, проф., академік НАН України; директор ДУ "Інституту економіки та прогнозування НАН України". OrcID: 0000-0002-2895-6114

Цитування: Геєць В. М. Соціалізація і її успішність у моделі осягнення розвитку соціального світу. *Економічна теорія*. 2021. № 4. С. 5–40. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.04.005>

© В. Геєць, 2021

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2021. № 4: 5–40

SOCIALIZATION AND ITS SUCCESS IN THE MODEL OF ACHIEVING THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL WORLD

Valeriy Heyets (gvm@ief.org.ua) Dr. Econ. Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine; Director of the Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. OrcID: 0000-0002-2895-6114

The article presents the results of the analysis of disproportion on the materials characterizing the economy and society of Ukraine, which allowed us to conclude about the formation of a trap of modernization, due to which transformational changes did not achieve the desired result. As a phenomenon, it is due to the relevant processes in society due to its lag in mastering the accumulation of exogenous in the absence of endogenous nature of the experience of the subject of modernization.

To resolve contradictions and overcome the gap, it is necessary to implement a model of social life, which will reduce the disproportion.

The author's model of social world development is proposed, which is based on the interaction between the dialectical nature of such fundamental social processes as internalization, exteriorization, subjectivation, objectification, innovation, participating in the reformatting and development of the social world. Socialization is considered both as a process of the comprehension of objective reality by consciousness, and as a process of comprehension of dynamics and structure of development of the surrounding social world. The common and different processes of transformation of the Middle Ages and modernity according to the social criterion are presented and the role of socialization and social innovations in the long-term reformatting of the social world is shown. In the case of their success in social construction, there should really be a symmetry between objective and subjective reality. The socialization of the subject and the social innovation generated by it in understanding the development of the social world as a necessary condition for the success of its transformation in the long run are considered. The sufficient conditions are the necessary socialization of the object, objective reality, economic relations, capital, and the way of interaction between subject and object. This spectrum will be the subject of further research by the author.

Key words: welfare state, economy, society, socialization, social reality, modernization, economization.

1. Диспропорційність і пастки модернізаційних змін у суспільному розвитку

Успішність використання культурного капіталу як ресурсу розвитку суспільства і його економіки завдяки інтеріоризації як процесу переведення форм діяльності у внутрішній образ формування людської психіки та відповідно внутрішніх мотивів діяльності, досягається завдяки соціалізації (Геєць, 2020а). Остання має забезпечувати засвоєння нової моделі діалектичної взаємодії і розвитку соціального світу як результату свідомої економічної, соціальної і етичної дії в умовах трансформації соціальної реальності на шляху до "нової соціальної якості". "Соціальна якість" розглядається нами як ресурс розвитку, оскільки в процесах формування "нової якості" використовується як нагромаджена світовим досвідом культурна спадщина, так і національні культурні надбання (Геєць, 2021).

Соціалізація, зокрема, сформувала в особистості ще в середній віці, за А.Гуревичем (1984), сприйняття руху за двома напрямками. Важливим вважаємо відмітити, що пошук витоків соціалізації у цій роботі аж ніяк не пов'язаний з тим, що автор не визнає впливу стародавнього світу на процес соціалізації і формування відповідно до її витоків, оскільки, наприклад, праці Аристотеля справили величезний вплив на середньовічний образ мислення. Логічно було б звернутися і до праць раціоналістів, які пізніше заклали фундамент сучасної культури країн Заходу та епохи капіталізму і визначили роль соціалізації в розвитку соціального світу вже того часу. Можливим і важливим було б послатися на Конфуція чи представників східної філософії. У контексті соціалізації важливу роль відігравали такі представники соціалізму, як Сен-Сімон, Фур'є, Оуен. Проте все перелічене вище в разі включення до розгляду суттєво трансформує і значно розширить зміст цієї статті і має бути предметом іншої, не менш важливої, роботи. У цій же статті виокремлено контекст соціалізації і її роль в досягненні розвитку соціального світу і вибрано прикладом середньовіччя внаслідок того, що саме на прикладі середньовіччя, на нашу думку, це відбувалося найбільш показово. На прикладі середньовіччя можна було знайти докази ролі соціалізації, що формує устремління до екстеріоризації, оскільки продовження ідеї руху є як усвідомленням навколишнього середовища, так і здійсненням впливу на оточуючий світ. Це важливо показати, щоб сформулювати висновок щодо ключової ролі соціалізації в сучасних і подальших трансформаціях суспільного розвитку.

За двома вищеозначеними напрямками є так звані просторові переміщення, що зумовили, наприклад, географічні відкриття, ринкові підходи тощо, а другий пов'язаний зі зміною внутрішнього стану особистості. У зв'язку з тим, що останній є результатом соціалізації особистості як процесу, завдяки якому в особистості інтеріоризується культура суспільства у внутрішній образ, то соціалізація в частині усвідомлення особистістю самої себе як індивідуальності формує процес подолання "відчуження" згідно з паралельно існуючою ідеєю руху. Таким чином, особистість втілює у свій досвід просторове переміщення та зміни соціальних форм суспільного сприйняття, що його обумовлюють. Завдяки соціалізації як процесу інтеріоризації, відповідно до імпульсів від нагромаджених в особистості вражень, формується устремління до екстеріоризації, яка є продов-

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2021. № 4

женням ідеї руху як не тільки усвідомлення навколишнього простору, а й здійснення впливу на оточуючий світ і відповідний розвитку. У результаті цього виникають нові імпульси до поновлення процесів інтеріоризації, але вже на іншій основі, оскільки зовнішньо існуючі форми в результаті реалізації ідеї руху перебудовуються як на мікро-, так і на макрорівні вже у зміненому внутрішньому психологічному просторі особистості. Остання опановує ідею руху в двох його іпостасях. У результаті ідея руху як поєднання внутрішнього соціального і зовнішнього пізнання простору оточуючого середовища сформуvala "... більш активний і цілеспрямований вплив його на природу, що виразилося в удосконаленні знарядь праці і у створенні механізмів, опосередкувавши ставлення людини до природного оточення" (Гуревич, 1984).

Опанування ідеї руху через комунікації у зазначених іпостасях, зокрема у середньовіччі¹, завдяки соціалізації як процесу переведення зовнішнього у внутрішній, і отримання зовні вираженої інституційної форми через екстеріоризацію, сформували тоді і мають сформувати зараз, і вже реально формують устремління до руху в просторових змінах і сучасного інформаційного простору. Останній, маючи хмарний характер, забезпечує зміни внутрішнього психологічного стану, орієнтованого на розширення процесів власного пізнання і змін оточуючого середовища. Як було доведено автором у попередніх роботах, протиріччя, що формуються на цьому шляху, вирішуються соціальними інноваціями (Геєць, 2020).

Для сучасності важливо мінімізувати бар'єри на шляху як формування, так і розповсюдження соціальних інновацій, які є результатом екстеріоризаційної діяльності особистості. Сучасність вимагає ресоціалізації, приклади якої можуть бути і вдалими, і невдалими. У політико-соціальной моделі минулої нашої політичної системи, коли актуальним був лозунг використання "живої творчості мас", останнє може розглядатись як екстеріоризаційна діяльність. Але це був лозунг потворної політичної практики і всіх разом, і кожного зокрема, а система політичного устрою радянського минулого не змогла забезпечити повноцінне врахування цієї творчості. Як результат, відбувся розпад країни і зміна політичного устрою під домінуючим екзогенним впливом нагромаджених культурних кодів більш розви-

¹Причини вибору середньовіччя як прикладу для оцінки ролі соціалізації в осягненні і розвитку соціального світу подано вище.

нутого зовнішнього світу. Домінуючий екзогенний вплив став можливим саме внаслідок девальвації цінностей та ідеалів радянського суспільства. Щоб не допустити подібного в наш час і не довести "творчість мас" до активності в розвалі країни, важливо задіяти механізми, які відкриють бар'єри для об'єктивізації вже нинішніх соціальних інновацій, що і є результатом "творчості мас", або точніше екстеріоризаційної їх діяльності, але не тільки завдяки процесам екзогенізації, а передусім завдяки їх ендогенізації, яка не може мати характер перетворень зовнішніх шаблонів в елементи внутрішньої культури. Питання і виклик в тому, щоб розвивати і нагромаджувати ендогенний розвиток на засадах національної творчості мас, для використання якої і маємо мінімізувати бар'єри.

Автор в жодному разі не зводить розповсюдження соціальних інновацій виключно до екстеріоризаційної діяльності особистості, щоб не впадати в методологічний індивідуалізм, коли суспільні інститути є лише похідною величиною від устремлень особистості, оскільки соціум не зводиться лише до набору особистостей. Соціум є окремою реальністю об'єктивно існуючого середовища, в якому діє особистість, і до параметрів якого вона безперервно пристосовується.

Але оскільки пристосування особистості до реального життя і розвитку соціуму відбувається в процесі так званої вторинної соціалізації, а також цілеспрямованої ресоціалізації, що є цементавторинної соціалізації, в результаті якої одні засвоєні складові соціалізації змінюються на інші, то ми вважаємо за можливе пов'язувати розповсюдження соціальних інновацій з екстеріоризаційною діяльністю особистості, яка зі свого боку безперервно ресоціалізується.

Соціалізація та соціальні інновації, що пов'язані з опануванням руху відповідно до його подвійності в часі і просторі відносно оточуючого середовища і власне особистості, були однією із моделей руху від "темних часів" середньовіччя через епоху Відродження до капіталізму. У цьому русі соціалізація була процесом переміщення зовнішньо існуючого у внутрішній план особистості і, відповідно до нього, капіталістичної моделі стосунків і в суспільному, і в економічному, і в соціальному вимірах. При цьому соціальний вимір є одним із основоположних, оскільки зміна його в русі, який характеризується процесом розвитку, має відповідати ритмам змін у тих чи інших сферах (в економіці, політиці, державному устрою тощо)

як тоді, так і тепер. У разі, якщо соціальні рухи відстають, а не випереджають, або не йдуть поряд, то це веде до конфліктності. Якщо допускається руйнація соціального начала і відбуваються процеси соціального спрощення, то конфліктність може стати довготривалою і досить руйнівною.

Трансформація планово-директивної економічної системи в ринкову супроводжується одночасними змінами і в політичній, і в соціальній, і в етичній складових суспільства та має всі підстави на розгляд їх у сукупності як проблему модернізації суспільства. "... в період модернізації в суспільстві відбуваються сильні структурні зміни і виникають диспропорції, воно (суспільство. – В. Г.) перебуває в нестійкому положенні, що веде до небезпеки соціально-політичних криз..." (Гринин, 2017) та формування пастки модернізації.

У період трансформаційних змін, зокрема в Україні практично у більшості років незалежності, періодично виникають суспільно-політичні та економічні кризи, які супроводжуються рядом диспропорцій, які і формують, через неадекватну реакцію на кризи, пастку модернізації і для економіки, і для суспільства. Зокрема це нерівномірність у розподілі доходів між окремими соціальними групами. Дослідження на цю тему, що виконані були у 2014 р., засвідчили "... що сучасне українське суспільство є не просто глибоко розшарованим, а навіть поляризованим. На одному кінці шкали сконцентровано відносно нечисленну (не більш як 5–7%) групу заможного населення, а на другому – щонайменше чверть населення – на межі виживання" (Лібанова, 2014. С. 18). Дослідження 2021 року, що були виконані нами, засвідчили, що тенденція до поляризації і поглиблення розшарування суспільства не подолана, а, навпаки, поглиблюється. Це означає, що мова може йти про виникнення вже не пастки модернізації, а пастки деградації, оскільки, за даними Forbes, незважаючи на пандемію COVID-19, у абсолютної більшості українських олігархів доходи не впали, а зросли, а в деякого навіть у рази². І це на тлі падіння доходів у більшості населення.

За даними того ж Forbes, "... можемо з упевненістю сказати, що вже у 2022 р. список Forbes може поповнитися новими українцями, бо експерти ... не враховують ... приміром ставки у криптовалюти ... Тим часом інформаційне управління апарату Верховної Ра-

² URL: https://enovosty.com/news_economy

ди повідомило, що у першому півріччі 2020 р. рівень бідності за абсолютним критерієм (витрати, менші від фактично прожиткового мінімуму) серед працюючих українців становить 42,4%.... І цього року (тобто 2021. – В. Г.) покращення ситуації не очікується”³.

Ще однією важливою і ключовою макроекономічного характеру диспропорцією, чи навіть асиметрією, є нерівномірність у розподілі ресурсів. Зокрема таким ресурсом, що має одне із ключових значень для економіки України, є земля. Згідно з наведеними в табл. 1 даними, концентрація землі в середньому на одне господарство, що має в користуванні понад 4000 тис. га, перевищує найбільш масову групу господарств від 100,00–2000,00 га, що контролює 63,2% сільськогосподарських площ, у понад 14 разів. А тих господарств, що мають в користуванні понад 10000,00 га, є 179, і на одне господарство концентрація перевищить найбільш масову групу 100,00–2000,00 га, що контролює 30% сільськогосподарських угідь порівняно з 20,9%, що контролюють надвеликі господарства, більш як у 13 разів.

Ще одним із найважливіших ресурсів, що мають макроекономічне значення для України, є залізна руда, видобуток якої і поставка на експорт має суттєві запаси. Їх величина сягає понад 30 млрд т і становить близько 6% світових запасів, а в перерахунку на вміст заліза, частка України становить 10,5–11,0% від світових запасів (Григоренко, 2020).

Як видно з наведених даних, чотири найбільші компанії контролюють майже 70% видобутку.

Таблиця 1

**Розподіл фермерських господарств
за площею землі, 2019 рік**

Групи господарств за розміром землі, га	Кількість фермерських господарств, що здійснивали діяльність		Площа сільськогосподарських угідь	
	одиниці	%	тис. га	%
1,0–100,00	21394,0	66,0	736,5	15,4
100,01–2000,00	7094,0	21,8	3002,3	63,2%
понад 4000,00	62,0	0,2	377,4	7,9

Джерело: розраховано за даними: Сільське господарство України: статистичний збірник за 2019 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³ Там само.

Існує високий ступінь інтеграції підприємств гірничо-металургійного комплексу України до складу великих бізнес-груп та значний рівень концентрації обсягів видобування в холдингах. Найбільші компанії з видобування залізничної руди в Україні – це "Метінвест": "Південний ГЗК", "Ferrexpo", "АрселорМіттал Кривий Ріг" (табл. 2, рис.1, рис. 2).

Таблиця 2

Видобуток залізної руди гірничо-збагачувальних залізорудних підприємств України за 2019 рік

№	Назва надрокористувача	тис. т	% до загального обсягу
1	ПАТ "АрселорМіттал Кривий Ріг"	24034,0	15,6
2	Рудник ПАТ "Суха Балка"	2659,0	1,7
3	РАТ Центральний ГЗК	11705,0	7,6
4	ПАТ Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат	27748,5	18,1
5	ПАТ Південний ГЗК	28413,9	18,5
6	ПАТ Північний ГЗК	25698,0	16,7
7	ПАТ "Криворізький залізорудний комбінат"	4624,8	3,0
8	ПІІ ПРАТ "Запорізький залізорудний комбінат"	4377,0	2,8
9	ПРАТ "Полтавський ГЗК"	12841,0	8,4
10	ТОВ "Єрестівський ГЗК"	11521,0	7,5
	Загалом	153622,2	

Джерело: складено за даними Мінеральні ресурси України ДНВП "Геоінформ України" 2020. URL: https://geoinf.kiev.ua/M_R_2020.pdf

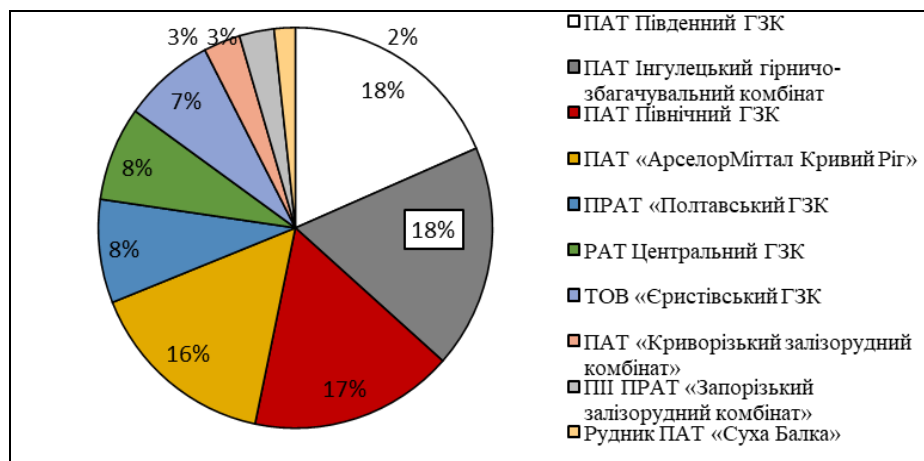

Рисунок 1. Видобуток залізної руди гірничо-збагачувальних залізорудних підприємств України за 2019 р.

Джерело: складено за даними: Мінеральні ресурси України ДНВП "Геоінформ України" 2020. URL: https://geoinf.kiev.ua/M_R_2020.pdf. (Дата звернення 31.05.2021)

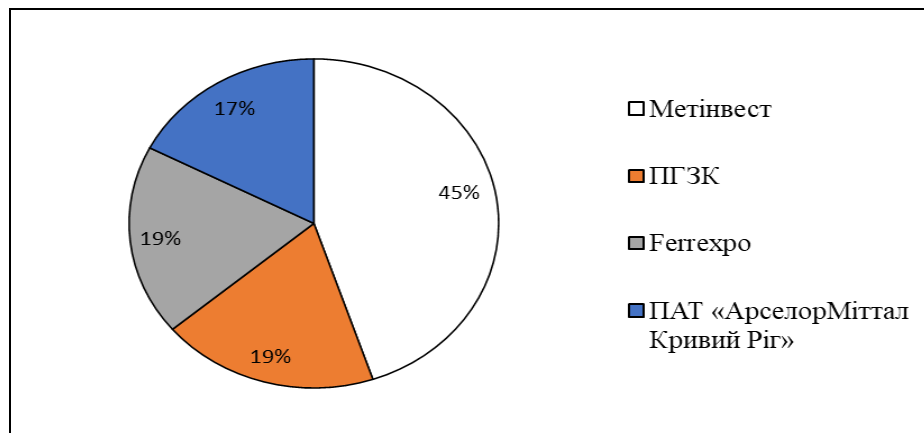

Рисунок 2. Ступінь концентрації видобутої залізної руди в Україні у 2020 р.

Джерело: складено за даними Forbes травень 2021. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/yakist-zhittya-chomu-vse-bilshe-pidpriemtsiv-sogodni-gotovi-perebratisya-za-misto-25052021-1648>(Дата звернення 31.05.2021)

Ще одним з найважливіших ресурсів України є енергетичне вугілля. Згідно з даними табл. 3, де вугілля становить понад 22% питомої ваги в виробництві електроенергії, то більше 90% видобутку такого вугілля здійснюється всього однією монопольною компанією ДТЕК.

Таблиця 3

Видобуток енергетичного вугілля шахтами різних форм власності

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Видобуток енергетичного вугілля, всього, млн т	60,0	48,9	31,4	32,5	28,1	27,5	24,9	21,84
в т.ч.: державними шахтами	17,4	13,1	4,8	4,2	3,9	3,6	2,7	2,4
частка в загальному видобутку, %	29,0	26,8	15,3	13,0	13,9	13,0	10,9	10,8
приватними шахтами	42,6	35,8	26,6	28,3	24,2	23,9	22,2	19,5
в т.ч.: ДТЕК	40,0	35,0	26,6	28,3	24,2	23,9	22,2	19,5
частка в загальному видобутку, %	66,7	71,5	84,7	87,0	86,1	87,0	89,1	89,2

Джерело: побудовано заданими Міністерства енергетики України.

Наступною диспропорційністю, що має макроекономічний характер і є важливим ресурсом в реалізації політики економічного зростання, є диспропорційність в динаміці вікової структури населення. При цьому ми маємо на увазі, що не останню роль у цих процесах зіграли як міграційні компоненти, так і втрата населення через так звану передчасну смертність. Як свідчать дані спостережень за період 1979–2020 рр., вікова структура населення України мала тенденцію до поглиблення диспропорційності, яка суттєво деформує можливості для реалізації макроекономічної політики збалансованого розвитку, зміст якої полягає у взаємопов'язаному використанні ресурсів капіталу і праці, що забезпечує і відповідну динаміку ВВП. Як бачимо з даних табл. 4, для реалізації політики збалансованого економічного зростання існуюча динаміка диспропорційності вікової структури населення України є досить обмежувачим фактором, оскільки на тлі низьких темпів народжуваності у віковій структурі населення існує стійке падіння найбільш працездатної групи (15–44 років) з 44,14% в 1979 р. до 40,00% на 01.01.2020 року. При цьому перспективи не кращі і на найближчі 15 років, оскільки в групі 0–14 років теж існує падіння питомої ваги молодого населення з 21,4 в 1979 р. до 15,4% на початок 2020 року. Разом з тим доволі швидко зростає група 60+ з 15,6% в 1979 р. до 23,9% на початок 2020 р., що суттєво збільшує навантаження і на економіку, і на бюджет. У сукупності вище сказане формує ще одну пастку модернізації з довгостроковими наслідками. За таких умов зміст політики економічного зростання і виходу з пастки модернізації переходить у площину пошуків методів покращення використання ресурсів, у площину реорганізації інститутів, у площину використання інноваційних факторів і т.д. В Україні ця проблема постає в більш широкому контексті. У нас ідеться не просто про ефективність використання ресурсів, а про те, що багато які ресурси взагалі стають непотрібними в умовах переформатування структури економіки під домінуючим впливом динаміки зовнішнього попиту. У результаті кваліфіковані спеціалісти, інженери і робітники були просто викинуті на узбіччя і мали опанувати нові, більш прості професії (торгівля, ремонтні послуги тощо). Про довгострокові наслідки такої реструктуризації ми поговоримо в одній із наступних наших публікацій в одному з номерів журналу "Економіка України", де будуть розглянуті питання соціальної реальності цифрового простору.

Таблиця 4

**Вікова структура населення України
за період 1979–2020 роки, %**

Вікові групи	1979 (17.01)	1989 (12.01)	2001 (05.12)	2020 (01.01)
	Обидві статі	Обидві статі	Обидві статі	Обидві статі
0 – 9	14,39	14,55	9,40	9,97
10 – 14	7,09	7,03	7,08	5,33
15 – 44	44,14	41,22	44,01	40,00
45 – 59	18,70	19,20	18,07	20,78
60 – 70	8,48	10,21	11,45	12,50
70+	7,17	7,78	9,95	11,41

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України: Всеукраїнський перепис населення. Банк даних: Кількість та територіальне розміщення населення. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

Можливості раціонального використання ресурсів в політиці економічного зростання можуть мати місце і давати результат, але для цього необхідне довготривале формування відповідного експертного середовища, здатного згенерувати політику зростання і відповідного політичного середовища, у свою чергу здатного реалізувати згенеровану експертами політику економічного зростання. Особливо важливо зауважити, що нова модель політики економічного зростання має мати передусім ендегенний характер, оскільки, з аналізу світового досвіду у цій частині, в кожній країні реалізувалася національна специфічна модель економічного зростання. Важливо, мабуть, і те, де саме генерується політика зростання. У нас, наприклад, експерти кажуть одне, а бізнесмени бачать пріоритети зовсім в інших сферах, де є швидкий прибуток. Як доводить практика України, у структурно та інституційно деформованій економіці саме цей другий тренд, а не поради науковців та експертів, мають і будуть мати визначальний вплив на траєкторію розвитку. Тут важливо наголосити на те, що, за висновками Комісії зі зростання і розподілу, створеної з ініціативи Світового банку за керівництва Нобелівського лауреата Майкла Спенса, до складу якої входив 21 представник країн – світових лідерів й експерти, що працювали над проблемою два роки, дійшли висновків: "...ми не знаємо, але доручаємо експертам у цьому розібратися" (*Банерджи, Дюфло, 2021. С. 345*). Власне цей висновок означає, що від країни до країни відсутня єдина політика зростання і її розроблення та реалізація мають бути оригінальними для кожної окремої країни, оскільки відсутні загальні

принципи для різних країн. Саме тому політика економічного зростання на ендогенній основі є виключно актуальною.

Охарактеризовані вище складові диспропорційностей макроекономічного характеру зі свого боку формують ще одну, але вже, на наш погляд, системну характеристику диспропорційності, яка має назву неадекватної реакції влади. Зокрема, йдеться про зростання диспропорційності в розподілі використаних ресурсів. Подолання останньої пов'язане з передумовою реалізації політики демонополізації надвеликих формувань і контролю їх доступу до ресурсів, але цього не відбувається і процес розвивається в протилежному напрямку. Як було зазначено вище, олігархи, навіть в період пандемії, збільшили свої доходи, і покращення ситуації не очікується в найближчому році. Можна тільки очікувати, що деолігархізація, яку влада планує здійснити у 2021 р. після ухвалення відповідного закону, може змінити ситуацію на краще, а це може відбутися не раніше 2022 р.

І ще одна диспропорція, яка характеризується повільною переорієнтацією очікувань населення на модернізацію змін, оскільки серед більшості населення України, за даними обстежень, зокрема 2017 р., переважала (40,8%) пасивність, а ініціативність характерна тільки для 20,8% населення⁴. До того ж 54,5% населення вважають за доцільне повернути у власність держави великі приватні підприємства. Навіть за повернення малих приватних підприємств виступає 23,2% населення. Це може розглядатися як нерозуміння чи несприйняття спрямованості їх реального змісту.

Із зазначеного можна зробити висновок про те, що через диспропорції, які ми спостерігаємо, формується підвищений ризик щодо виходу із модернізаційної пастки, оскільки йдеться про глибокі трансформаційні зміни негативного характеру, які стосуються модернізації не тільки економіки, а й суспільства. Бажана модернізація як мета, поки що не досягнута, оскільки існуюча диспропорційність не дозволяє стати на шлях глибокої модернізації за суттєвими ознаками, які на цьому етапі є переважно домінуючими. У процесі модернізаційних змін в суспільстві, на етапі переходу з однієї суспільно-політичної і економічної моделі в іншу, виникають так звані модернізаційні пастки. І вони як явище достатньо зумовлені. Зумов-

⁴Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін. Інститут соціології НАН України. Київ. 2017. С. 491–532.

леність визначається відставанням в опануванні нагромадженого екзогенного досвіду за відсутності досвіду ендогенного характеру у суб'єкта, який здійснює свою діяльність. Тим самим народжуються диспропорції, які призводять до тих мотивів, в результаті реалізації яких дисгармонізується суспільство, формуючи надзвичайно багатих, які реалізували егоїстичні та соціальні інтереси, поряд із надзвичайно бідними. Щодо модернізаційної пастки, то необхідно, на нашу думку, зауважити, що в цьому разі розвиток стосунків на засадах модернізації і лібералізації як в економіці, так і суспільстві, розглядався як правильний шлях і адекватний геном. Але ми не бачили прихованих ризиків і можливих негативних наслідків тих змін. З часом включення "прихованих" механізмів зупинилося перед труднощами, які здолати важко, часто неможливо, і все це вимагає довготривалих зусиль більшості членів суспільства і політичної волі, але аж ніяк не політичної доцільності в інтересах окремих з них. Внаслідок цього порушується логіко-змістовна інтеграція. Остання, як відомо, є способом культурної інтеграції, яка виступає " ... як засіб, за допомогою якого безкінечна множина безкінечних складних явищ соціально-культурного світу перетворюються в національно збагачені системи" (Сорокин, 2000). Тому зрозумілими є глибинні причини не завжди вдалої новітньої модернізації транзитивного суспільства на шляху до капіталістичної економічної діяльності.

Вказане вище означає, що так звані явища соціально-культурного світу, які є основою інтеріоризації внутрішнього світу особистості, тобто процеси соціалізації особистості в умовах модернізаційних суспільно-політичних змін, не мали достатніх умов для формування і використання засад логічної цілісності соціалізації особистості в середовищі складових культури модернізації. Безпосередньо це твердження можна віднести до суспільств трайбалістського типу. А от для України, з виразно розвиненою соціально-економічною структурою, з великим прошарком освічених людей та розвиненими соціальними стосунками (соціалістичний лад це начебто і передбачав), це звучить дещо дивно. Водночас перехід до ринку на пострадянському просторі, що зумовлений руйнуванням соціальності старого зразка і заміщенням деклараціями ортодоксальної лібералізації, яка обумовлювалася неконтрольованим формуванням нових суспільних зв'язків – інколи соціально корисних, але нерідко поза межами закону, соціально небезпечними, і, го-

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2021. № 4

ловне, нелегітимними в моральному плані загалом внаслідок їх домінування, виявився глибоко руйнівним для засад логістичної цілісності соціалізації соціуму країн. У результаті суспільство, відповідно до суспільних трансформацій, що відбулися на етапі виходу з планово-директивного до так званого соціально орієнтованого ринкового устрою економіки, фрагментувалося, "розширюючи суперечності". Останні на цьому етапі розвитку є однією з найважливіших характеристик життєдіяльності суспільства як соціальної системи. А якщо врахувати, що нова нормальність (Геєць, 2021), яка вже сформувалася поза межами окремо взятої країни і має глобальний характер, прискорено розвивається далі, то в транзитивних суспільствах, до яких належить Україна, дедалі більше поглиблюється диспропорційність, ускладнюючи проблеми виходу з пастки модернізації для країн, що переживають ще й досі наслідки планової директивної економіки і осягнення сучасного розвитку соціального світу. При цьому "нова нормальність" – це одночасно той стан суспільства і економіки, який не є нормальним як такий, а скоріш є тим, що ми не можемо пояснити, а тому слід шукати причини такого стану і шляхи виходу з нього.

2. Соціалізація і соціальні інновації в розв'язанні суперечностей у суспільному розвитку

Необхідно погодитися з тим, що в процесі руху, який характеризується просторовими змінами і змінами соціопсихологічного стану, на основі соціалізації і соціальних інновацій особистість має досягати "...координації множинних соціальних ритмів. Тому можна говорити про домінуючий соціальний час у суспільстві" (Гуревич, 1984. С. 125), а значить, і про домінації процесів соціалізації та соціальних інновацій в розв'язанні суперечностей як у суспільному, так і в економічному розвитку сучасності. Зокрема, це стосується суспільства стосовно зміни політико-соціального і економічного устрою, який переживає й Україна. А попереду нові виклики цьому. Не встигли ми мінімізувати державу, що має вибірково-локальний характер неуніверсальності, і знайти механізми її ефективної діяльності в нових для нас умовах, а світ вже став на рейки розширення участі держави в соціально-економічних процесах, які відкривають технології Big Data або механізми боротьби з пандемією. Для успішності в цих умовах потрібно розширити вплив інститутів держави,

оскільки ринок, як показав досвід останніх років, з ними не справляється. Водночас державний апарат та його важелі впливу, як і раніше, активно використовуються в конкурентній боротьбі з метою отримання надприбутків та захисту і примноження своєї власності, а мінімізуються саме соціальні функції, пов'язані з освітою, наукою, охороною здоров'я, соціальним захистом непрацевдатних тощо. Такі процеси суттєво ресоціалізують особистість у негативному плані, що обмежує можливості економічного зростання, оскільки соціалізація є ендогенним фактором зростання економіки (Heyets, 2021).

Соціалізація та соціальна інновація, як приклад пізнання ідеї руху на шляху розв'язання суперечностей середньовіччя, була в числі основоположних і мала, як і багато інших, феноменологічний характер. І це саме тому, що "у соціальних відносинах середньовіччя неважко виявити принцип взаємності, обопільності, який відіграв чималу роль в їх конституванні. ... Утворені ними зв'язки вже не природні, як у суспільстві варварів, а чисто соціальні" (Гуревич, 1984. С. 158), що власне і відбувалося завдяки соціальним інноваціям, що генерувалися особистістю завдяки її екстеріоризаційній діяльності. Тим самим людина завжди знаходила вихід з труднощів і тупиків. Сказане вище власне розширює базу і підтверджує, що соціалізація і соціальні інновації в середньовіччі зіграли одну із ключових ролей у подальшій трансформації в русі від середньовіччя до стосунків на капіталістичних засадах з домінуючою соціальною інновацією, якою став індивідуалізм, в організації діяльності особистості. Соціальні інновації і сьогодні мають зіграти ключову роль у подоланні негараздів і викликів глобального і національного виміру, про що говорилося, зокрема, і стосовно України.

Було обґрунтовано і запропоновано соціально значущі форми взаємодії у суспільстві України та ЄС, утвердивши для цього роль інститутів соціалізації і соціальних інновацій, які можуть бути використані як спосіб раціонального забезпечення розвитку нового ринково орієнтованого середовища в транзитивній економіці України (Геєць, 2011). Водночас нинішні часи з суттєво іншими модусами мислення вимагають інших нових соціальних інновацій, хоча в них може проявитися структурна подібність з запропонованим змістом соціально значущих форм взаємодії у суспільстві України та ЄС, про що йдеться в нашій попередній статті.

Сьогодні теж необхідне відродження, у тому числі, і національної культурної спадщини, зокрема, в Україні, оскільки, за даними моніторингу соціальних змін Інституту соціології НАН України, на очах нинішнього покоління населення України руйнується те, у що вірили наші батьки. Йдеться про суттєві зміни в культурному і ментальному форматах, які зумовлюють не просто конфлікт, а знецінення тих соціальних модусів, які були властиві "нашим батькам" та які розглядаються дедалі частіше сьогодні як соціальний анахронізм – утворюється розрив поколінь. Дослідження Л. Скокової процесів культурної партиципації на основі репрезентативних опитувань свідчать, що "... динаміка участі населення в культурі показує спадні тренди щодо багатьох видів занять. ... Зменшується соціальна активність населення ..." (Скокова, 2017. С. 353). Вказане вище означає необхідність актуалізації соціалізації і її інновацій як процесу, в результаті якого в особистості інтеріоризується культура суспільства, тобто втілюються соціально значущі форми діяльності у внутрішній план діяльності особистості в умовах її діяльності в ринково орієнтованому суспільстві. Щось подібне вже було в історії, зокрема при переході до домінування духу капіталізму, в результаті чого проявилися, поряд з іншими, і такі феномени, "... як яскравий індивідуалізм, що поєднується з ненаситною жагою наживи і духом авантюризму..." (Павленко, 2002. С. 550). Сучасність, зокрема в суспільствах, що трансформуються, поглибила серед населення і бажання наживи та авантюризму і багато чого іншого. Це приклад невдалих соціальних інновацій, для розповсюдження яких у суспільстві і державі мають бути вибудовані відповідні бар'єри. З історії відомо, що виникнення на початку XVI століття капіталізму як економічної системи характеризується тим, що "... в цей час ... в соціокультурному плані перемагають зовсім не міста самі по собі ..., а дух індивідуалізму, що сформувався в їх середовищі і поєднався з трудовою етикою, раціоналізмом і прагматизмом, підприємливістю та практицизмом, самовпевненістю і зверхністю до інтересів інших..." (Павленко, 2002. С. 557). Так, але у нас сьогодні не XVI століття, і проголошуємо ми гасла входження в Європу, яка давно відійшла від етики тих часів, тому проголошених гасел часом явно не достатньо для успішності інтеграції.

Дух капіталізму, поряд з такою позитивною ознакою феномена особистості як індивідуалізм, сформував і такі його ознаки, як жага наживи, дух авантюризму, егоїзму, зневагу до інтересів інших, що

стали такими стрижнями системи капіталізму, які отримали негативну оцінку. Ці ознаки загальмували подальший розвиток системи капіталізму, і для того, щоб вона стала "... менш "брудною", народились інновації, які мали всі ознаки соціальності. "... у 1960-х роках програма президента Л. Джонсона з "Великого суспільства" значно підштовхнула капіталізм на новий, кращий шлях. ... Прогресивні зміни, які тоді були запроваджені у США і які також запровадили в себе деякі інші країни, з часом набули постійного характеру" (Колдко, 2020).

Політика Великого суспільства США як політика соціалізації, зокрема держави, бізнесу, реалізовувала на той час наймасштабніший набір соціальних програм, починаючи з громадянських прав, війни з бідністю, освіти, здоров'я, мистецтва та ЗМІ, навколишнього середовища, житла та містобудування, захисту прав споживачів, імміграції. Як результат, прийняття та реалізація політики Великого суспільства США дозволило майже в 1,5 раза прискорити середньорічний темп економічного зростання в довгостроковому відношенні у період 1966–1985 рр.; порівняно з періодом 1945–1965 рр. (див. табл. 5). Зокрема, Ф. Фукуяма вважає, що політика соціалізації держави, яка була реалізована на Заході у вигляді держави добробуту, була одним з найвеличнійших здобутків ХХ століття. Про щось подібне за масштабністю, але зі зміненим характером, має йтися і на сьогодні, оскільки існує криза суспільного розвитку, щоб не допустити занепаду, про який зокрема писав П. Бьюкенен "Смерть Заходу". Саме тому "будь-який далекоглядний план майбутнього соціокультурного порядку повинен ... бути спрямованим назустріч новому режиму культури. Без такої радикальної зміни ніяке справді конструктивне і творче суспільство неможливе" (Сорокин, 2010. С. 723–724).

Для прикладу, такою радикальною зміною в шістдесяті роки ХХ століття була започаткована політика держави добробуту, що дозволила розвинутися умовам для конструктивного і творчого перерформатування суспільства, в якому була сформована система "брудного капіталізму". Держава добробуту, що охопила і економічну, і соціокультурну складові суспільного функціонування, реорганізувала його соціальну організацію через згенеровані соціальні інновації, які забезпечували соціалізацію не тільки держави, а й бізнесу, та механізми їх взаємодії.

Таблиця 5

**Середньорічні темпи зростання обсягів реального ВВП США
на душу населення (в 2011 USS, та цінах 2011 р.), %**

Країна	1945–1965	1966–1985
США	1,5	2,2

Джерело: розраховано за даними Maddison Project Database (MPD) 2018. The University of Groningen. Groningen Growth and Development Centre. Faculty of Economics and Business. URL: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/Maddison/releases/Maddison-project-database-2018>

Часи "брудного капіталізму" стали менш брудними і більш прогресивними завдяки соціалізації держави, бізнесу і соціалізації ринкової економіки загалом. Таким чином, капіталістична система у другій половині ХХ століття соціалізувалася, давши світу приклад успішності в розвитку і економіки, і суспільства, і бізнесу, тому є всі підстави розглядати соціалізацію і соціальні інновації, що трансформують і нинішню соціальну реальність, як шлях до нової соціальної якості, як ресурсу розвитку (Heyets, 2019).

Соціалізація економіки капіталістичної системи в другій половині ХХ століття пов'язана з розвитком інститутів держави добробуту, що реалізувала політику, спрямовану на боротьбу з бідністю, нерівністю і забезпечення захисту соціальних прав найбідніших верств населення через взаємопов'язаність розвитку соціальної ринкової економіки і соціальної держави. Держава добробуту проводить не лише політику соціального захисту вразливих і неспроможних. Вона націлена на створення рівних можливостей розвитку, на сприяння в нарощуванні потенціалу інклюзивного розвитку. Перша з функцій до деякої міри виконується державою і у нас. Друга – ні. Економічні механізми держави добробуту є успішним прикладом економічної політики, своєрідної ресоціалізації і мають розглядатися як спосіб соціальної політики в боротьбі з бідністю, породженою системою "брудного капіталізму". А кращою політикою в боротьбі з бідністю є та, яка не спричиняє її, хоча це в реальності має розглядатися скоріше як ідеологема, реалізація якої часто нереалістична, оскільки в реальності відсутні чудодійні сили забезпечення постійного і стійкого економічного зростання. В наступній нашій публікації в журналі "Економіка України" ми доведемо, що ця проблема залишається і в суспільстві та економіці, що цифровізується.

Соціальна держава (держава добробуту) мала свого часу ряд характерних ознак соціальних макроекономічних інновацій. Паралельно розвивалась і корпоративна соціальна відповідність, яка вийшла далеко за межі суто ліберального підходу, зокрема щодо ролі сплати податків, як основної ідеологеми в соціалізованому розумінні ліберальної моделі ринку. Вважалося, що соціальність забезпечується сплатою податків і цим уже виконуються соціальні зобов'язання бізнесу перед суспільством і державою. У реальності обмеженість такого підходу зумовила її розширення шляхом формування і реалізації ідеологеми підвищення корпоративної соціальної відповідальності. Як результат, бізнес розширив свої зобов'язання щодо виконання соціальних стандартів, у тому числі і в забезпеченні збереження навколишнього середовища завдяки тим обмеженням, які започаткувала і реалізувала держава в соціальному плані, оскільки "... ми просто недостатньо розумні, щоб дозволити ринку діяти самостійно..." (Чанг, 2018. С. 199). На цьому етапі бізнес у черговий раз має розширити свою участь, оскільки на порядку денному вихід на індивідуалізований (персоналізований) характер задоволення потреб, особливо в охороні здоров'я, в стилі особистої життєдіяльності, в онлайн режимі, що зменшить, з одного боку, потреби в робочих місцях тощо, а з іншого – бізнес вимушено братиме на себе реалізацію нових соціальних інновацій, оскільки в іншому разі індивідуалізація задоволення потреб особистості матиме обмежені можливості для розвитку.

У часовому просторі можливості соціально орієнтованого ринку, соціальної держави і соціальної корпоративної відповідальності як соціальних інновацій другої половини ХХ століття, що несли запас соціальної негентропії розвитку, до певних меж вичерпалися, а капітал зі свого боку, реалізувавши можливості для подальшого розвитку, поглибив нерівність в глобальному масштабі, розбалансувавши економічну, екологічну і соціальну взаємодію, і, як результат, відбулися ті процеси, які ми охарактеризували в нашій статті (Геєць, 2021), породивши в транзитивних економіках родові ознаки суспільного життя доби середньовіччя, серед яких передусім бідність, відчуття голоду, суспільна фрагментарність, що має соціальний вимір. При цьому ми свідомі того, що виокремленні ознаки, як і інші, які не названі, мають історичний характер. Час ставить нові виклики.

Ми свідомі того, що в означених порівняннях різних епох і різних систем, у переформатуванні яких важливу роль відіграла соціалізація і соціальні інновації, є спільне і багато відмінного, оскільки досить суттєвим є розбіжності в критеріях порівнянь, які наведені в табл. 6.

Таблиця 6

Спільне і відмінне у середньовіччі, в епоху класичного капіталізму та в сучасну добу за соціальними критеріями порівнянь з прогноною оцінкою постновітніх змін

Критерій порівняння	У середньовіччі	У епоху класичного капіталізму	У сучасну добу	Постновітній час
Домінуючий тип соціальної організації	Ієрархія	Індивідуальні свобода та демократія	Мережа	Нейромережеві структури
Основа суспільної свідомості	Віра в Бога, підпорядкування авторитету й традиції	Індивідуалізація і устремління до свободи, раціональний розум	Мережева інформація, кліпове мислення, фрагментована свідомість	Цифровий тоталітаризм
Ключові галузі	Сільське господарство	Велика індустрія	Індустрія послуг, торгівля, ІКТ	Штучні інтелектуальні системи
Пануючі ідеологічні структури	Церква як ідеолог і організаційний центр соціального життя	Політичні партії	Розмиті, суспільні об'єднання	Платформована ідеологія
Соціальна стратифікація	Соціальний статус закріплений в формальних суспільних структурах	Визначальна роль середнього класу	Розмивання базових соціальних структур	Мережева стратифікація
Детермінанти соціальної поведінки	Моральність, яка заснована на догматах віри, на християнській етиці	Раціоналізм, прагматизм, утилітаризм	Поведінкові девіації і нова нормальність	Вільний вибір форм життєдіяльності, креативність
Форми мілітарності	Елітарна лицарська культура	Культура армії	Політичне і військове найманство як бізнес	Маргіналізація мілітарних форм
Особливості культурного процесу підвищення емоційності	Поляризація селянської культури і культури міст	Уніфікація масової культури низького ґатунку	Фрагментація культурного простору, глобалізація культурних цінностей	Платформи мислення і ослаблення передумов гуманності

Критерій порівняння	У середньовіччі	У епоху класичного капіталізму	У сучасну добу	Постновітній час
Економічний устрій	Феодалізм (основа економічної влади – земельна власність)	Різні форми ринкової економіки (основа економічної влади – промисловий та пізніше фінансовий капітал)	Розвиток ринково-реципрокних зв'язків зі збереженням власності та капіталу	Інформаційно-мережева економіка
Політичний устрій цифрова влада	Абсолютизм (монархія)	Представницька демократія	Розвиток полівладності	Цифрова приватизація і приватно-орендного партнерства та соціальне утримання
Ставлення до праці	Праця – нормальний стан людини, покарання за гріхи, необхідність; розподіл видів праці між людьми – Божий промисел	Праця як необхідна умова життя	Етика неробства; мінімізація зусиль, уникання праці та відповідальності за її результати – нормальний стан людини	Участь у діяльності як даність особистого існування
Ставлення до сім'ї	Ключове значення родинних кровних зв'язків	Сім'я як домогосподарство	Родинні зв'язки поступаються професійним та корпоративно-ціннісним	Послаблення ролі сім'ї як базової цінності та розмивання її форм

Джерело: узагальнено автором.

Водночас, незважаючи на розбіжності, є і суттєві збіги ознак, які зумовили в часі і просторі зміну однієї системи на іншу (капіталістичну), яку, відмиваючи далі від "бруд", стало необхідним соціалізувати у черговий раз, оскільки настав"... час перелому, і треба бути обережним, ... і не потрапити в пустелю популізму. Якщо капіталізму це вдасться, він виживе, хоча, можливо, ... нам доведеться придумати йому нове визначення. Необхідною буде соціальна рівновага, що виражається у високій мірі соціальної згуртованості, задовільних витратах на соціальний капітал і максимальному рівні нерівності доходів" (Колодко, 2020. С. 12–13). Мова, як бачимо, заходить у черговий раз про використання інструментів соціалізації як технології феноменологічного характеру, яка відіграватиме суттєву роль у суспільних трансформаціях довгострокового характеру і в

новітні часи. На основі соціальних критеріїв порівнянь на майбутню довгострокову перспективу ми розширили табл. 6 за рахунок колонки "постновітнього часу". Для цього використана нижче подана модель формування і розвитку соціального світу з виокремленням на перспективу соціального життя та суспільних цінностей, які загальмують старі та сформують нові з тим, щоб змінювати негативний заряд морально-етичного плану, що проглядається у табл. 6 у колонках "у сучасну добу" та "постновітній час". Запропонована далі модель розвитку соціального світу ґрунтується на засадах соціалізації як процесі осягнення соціального світу.

3. Діалектична модель розвитку соціального світу

У діалектиці формування і розвитку соціального світу домінують такі складові: інтеріоризація, суб'єктивація, екстеріоризація, об'єктивація і інноватизація. Їх діалектика взаємодії може розглядатися в доволі різноманітних моделях. Якщо:

- екстеріоризація – це прояв, утвердження і реалізація внутрішніх потенцій особистості у зовнішньому світі;
- інтеріоризація – це засвоєння людиною суспільних способів життєдіяльності та культури, що формує людину як соціальний феномен;
- суб'єктивація – перетворення об'єктивних форм суспільної життєдіяльності в інструменти досягнення індивідуальних цілей суб'єкту;
- об'єктивація – це процес, в якому екстеріоризовані "продукти" отримують характер об'єктивної реальності;
- інноватизація – оновлення об'єктивної реальності у результаті екстеріоризації ідеальних продуктів діяльності особистості на основі соціальних інновацій,

то діалектична модель їх взаємодії може мати один із виглядів теоретичних концептів:

... екстеріоризація → об'єктивація → інноватизація →
 інтеріоризація → суб'єктивація → екстеріоризація + ...
 ... → інтеріоризація → суб'єктивація → екстеріоризація →
 об'єктивація → інноватизація → інтеріоризація+...
 ... → об'єктивація → інноватизація → інтеріоризація → суб'єктивація
 → екстеріоризація → об'єктивація+ → інноватизація+... →

Якщо виходити з того, що соціалізація як процес інтеріоризації у свідомості людини соціального світу, створеного нею в процесі екстеріоризації як діяльності, спрямованої на формування зовнішнього середовища, і внаслідок його об'єктивації як процесу, в результаті якого проявляються зовнішні реакції особистості, то екстеріоризація набуває об'єктивного характеру, а соціалізація, за Бергером та Лукманом, завершує фундаментальну діалектику взаємодії та розвитку соціального світу. "Як тільки спостерігаються феномени специфічно людські, ми вступаємо у сферу соціального" (Бергер, Лукман, 1995. С. 26), що неможливо без соціалізації як процесу переводу у свідомість людини соціальної детермінованості оточуючого середовища...

Таким чином, у структурі діалектики формування і розвитку соціального світу в часі і просторі домінує, на наш погляд, модель:

→ інтеріоризація → суб'єктивація → екстеріоризація → об'єктивація →
інноватизація → інтеріоризація + ...→

Сказане дозволяє нам розглядати соціалізацію як процес осягнення свідомістю основ об'єктивної реальності соціального світу за рахунок первинної соціалізації, яка охоплює період від народження до формування зрілої особистості і має характер процесу осягнення динаміки та структури реальності навколишнього соціального розподілу світу, що закінчується завдяки об'єктивації через комунікації і забезпечується вторинною соціалізацією.

Вторинна соціалізація "... означає, перш за все, інтерналізацію семантичних полів, що структурують ті буденні інтерпретації і поведінку в рамках інституційної сфери. Крім того, потрібні "невимовне словами розуміння", оцінки, емоційне забарвлення... "Підсвіти", інтерналізовані в процесі вторинної соціалізації, в основному є частковими реальностями на відміну від "базисного світу", отриманого в процесі (первинної – В.Г.) соціалізації. Проте вони також є більш-менш цілісною реальністю, що характеризуються нормативними, емоційними і когнітивними компонентами" (Бергер, Лукман, 1995. С. 26). Це дає нам основу для того, щоб у сукупності з первинною та вторинною соціалізацією розглядати її в інструментальному відношенні як детермінованість у прагненні здійснення суспільних трансформацій довготривалого характеру, так і формування завдяки їм екстеріоризованих дій як процедур особистості у формуванні інституційного середовища. Останнє реалізується за рахунок

здійснення особистістю екстеріоризованих дій як генератора так званого продукту екстеріоризації, що і формує, і розвиває об'єктивуючись інституціональний світ.

При цьому важливо, згідно зі сказаним, те, наскільки у вторинній соціалізації нинішнє інтерпретується так, щоб воно було у послідовних взаємовідносинах з минулим. Якщо за основу взяти цю тезу, то нинішнє інтеріоризується (осягається) особистістю через сприйняття, сформоване в попередні періоди, в тому числі і на основі первинної соціалізації соціального світу. Це дає основу для легітимізації нинішньої соціальної реальності завдяки соціалізації в моделі діалектики взаємодії основних соціально-культурних процесів, таких як інтеріоризація, суб'єктивізація, екстеріоризація, об'єктивізація, інноватизація, у формуванні і переформатуванні соціального світу. Тому соціалізація закономірно може розглядатися як процес, завдяки якому відбуваються суспільні трансформації довгострокового характеру, що являють собою кругообіг з проявами на кожному новому витку ознаки зміненої якості. Цим визначається успішність соціалізації.

Шлях від середньовіччя до капіталістичної світової системи поступового переформатування соціального світу у соціально орієнтовану ринкову економіку і державу добробуту історично означився процесами так званої успішної соціалізації, оскільки соціально сконструйована реальність встановлювала співвідносність між об'єктивною та суб'єктивною реальністю. Цього вимагає методологія соціального конструювання, яка дозволяє знаходити взаємоузгодженість між окремими соціальними підсистемами за рахунок не тільки безперервно здійснюваної екстеріоризації особистістю, але й її об'єктивізації в інституційному середовищі, тобто об'єктивна та суб'єктивна реальність рухається до зняття суперечностей. Останні ніколи не зникають, а нині розширюються через тенденції до формування нових ознак своєрідного характеру "темних віків", але вже новітнього часу. У разі розширення асиметрії між об'єктивною та суб'єктивною реальністю вважається, що соціалізація є неуспішною. Виникає питання, наскільки соціалізація може здолати нові "темні часи", що формуються внаслідок космополітичної універсалізації ринку, в якому переможець в конкуренції отримує все, або майже все. Цьому сприяє поглиблення глобалізації, оскільки завдяки ринку відбуваються процеси приватизації держави, в результаті

якої конкурентні стосунки звужуються, а монополізм поширюється. (Зміст і наслідки приватизації держави були охарактеризовані в нашій публікації 2021 року.) Водночас глобалізація є процесом беззаперечним і довготривалим, хоча і суперечливим, про що свідчать наукові дослідження і заяви політиків про кризу глобалізації і навіть деглобалізацію, проте є досить багато сучасних процесів, що об'єктивно глобалізують світ. І мова в першу чергу має йти про використання ІТ-технологій і цифровізацію, в результаті розвитку яких розширюється діяльність транснаціональних компаній ІТ, які вже сьогодні потужніші за державні інституції. Відомих прикладів вистачає, але це, скоріш за все, тимчасове явище, пов'язане з тим, що держави не встигають реагувати на нові реальності, пов'язані з новітніми ІКТ та владою, яку вони можуть мати у суспільстві (через вплив на мозок людей). Але держави обов'язково відреагують і вже починають це робити, виносячи на порядок денний питання щодо оподаткування ІКТ-гігантів, регулювання Інтернету та ін.

На сьогодні, коли безперервно зростає кількість людей внаслідок нової технологічної революції, світ розділяється на потрібних і надлишкових людей, можна стверджувати, що цифрова соціалізація особистості не забезпечує розширення участі її в нинішньому соціальному світі. Ба більше, не лише не забезпечує розширення участі, а багатьох ставить під загрозу втрати його місця роботи і навіть професії. Тут уже не до розширення. Скоріше за все, нинішня соціалізація особистості веде поки що в чужий для неї світ, де його екстеріоризація може продукувати інституційні зміни, які поглиблюють асиметрію між особистістю і оточуючим інституційним середовищем з домінуючим акціонерним глобалізованим капіталом, і як результат – поглиблення кризи і в суспільстві, і економіці зокрема.

Крім того, виокремлення ряду характерних ознак у розвитку сучасного суспільства з його загрозами і викликами, які, як було вище сказано, схожі з середньовіччям, не означає, що середньовіччя виступає в нашому сприйнятті як виключно "темні віки" європейської культури. Таблиця 6 створює враження, що ці виклики і загрози нині набагато сильніші, ніж були в середньовіччі. У ті віки життя було більш локальним, і пертурбації в одній частині світу не обов'язково помічалися в інших частинах. Це, власне, і спричиняло асинхронність соціально-економічного розвитку в різних частинах

світу. Сьогодні ж глобальні комунікації, глобальні ринки та глобальні екологічні проблеми ставлять питання в іншій розмірності.

Відродження, в основу якого були покладені характерні ознаки процесів соціалізації, такі як гуманізм, особисті свободи, досконалість мистецтв і науково-технічний прогрес, та відповідний йому світогляд вже так званого нового часу, дозволило прискорити динаміку розвитку соціального світу. Вже тоді, зокрема у боротьбі з голодом, використовувалися ознаки соціалізації влади, яка не хотіла "голодних" бунтів і закупувала хліб за кордоном та продавала його в середині країни за зниженими цінами. Це стало особливо характерним для діяльності соціальної держави наступних віків.

У боротьбі за стан здоров'я, незважаючи на дві великі епідемії тих часів, в містах були бані, дотримувалися етики. Зокрема, вважалось недостойним подавати сусідові кубок масними руками, що характеризувало стосунки як такі, що мали теж ознаки соціалізації. Середньовічні кріпаки, зокрема в Європі, мали статус осіб, а не речей, і їх не можна було продавати, що є суттєвою ознакою соціалізації особистості у взаємодії її і влади.

До ознак соціалізації середньовічних часів належало і те, що жінки мали право власності та свободу розпоряджатися нею, що доводять, наприклад, збережені жіночі заповіти. Не бракувало їм і права голосу: черниця Гільдегарда Бінгенська залишила після себе наукові трактати, городянка Катерина Сієнська мала вплив на італійську політику XIV століття, Христина Пізанська була професійною письменницею, вела хронічки й наставляла спадкоємців престолу. І навіть поруч із трубадурами творила ціла низка трубадурок, які пропонували жіночий погляд на куртуазну любов.

Філософи у середні віки цікавилися не тільки релігійними питаннями. А якщо йдеться про ченців, то монастирське середовище пропонувало сприятливі умови для розвитку й поширення науки: власне майно монастирів і фінансова підтримка від пожертв дозволяли не перейматися про щоденний хліб. У бібліотеках були книжки з різноманітних дисциплін, а повсюдне використання латини загалом полегшувало налагодження інтелектуальних зв'язків.

Сучасна держава в умовах розширення глобалізації має загрози її приватизації, як у наведеному прикладі розширення цифрової революції і IT-гігантів. Але є і зворотні приклади, хоча б Китай. Так, китайська держава виховує своє суспільство, будує систему

соціального рейтингу, конструює суспільство за конфуціанськими канонами (Юрьев, 2018). Особливостями такого розвитку є запобігання недостойній поведінці всіх суспільних суб'єктів через покарання, а саме: забезпечувати неможливість поганой поведінки, впроваджувати в суспільство морально-етичні імперативи, завдяки яким люди не хотітимуть порушувати правила. Китайська система, що працює на основі штучного інтелекту, в ідеалі повинна керувати суспільством автономно, забезпечуючи ефективність, моральність і спільне процвітання (Юрьев, 2018. С. 63). Для цього здійснюється тотальний збір інформації, і на основі її обробки та використання "...влада хоче створити таку систему управління, яка забезпечувала б залучення усіх громадян і стимулювала б їх благонадійність" (Юрьев, 2018. С. 66). Держава в Китаї взяла на себе завдання боротьби з бідністю, яка на сьогодні в деякій частині її абсолютності подолана, тобто Китай подолав бідність в її крайньому вираженні. Як бачимо, соціалізація особистості йде через задоволення основних життєвих проблем стосовно продуктів харчування, житла, охорони здоров'я, хоча, з іншого боку, особистість перебуває під жорстким контролем. Зазначене характеризує процес соціалізації, тобто усвідомлення навколишнього світу, і його екстеріоризація реалізується через універсалізм держави, яка діє як суб'єкт ринку. Сказане суттєво не заперечує космополітичності і універсалізму ринку, а його розвиває, оскільки звужуються можливості для так званого "неконтрольованого розвитку".

На перспективу Китай націлюється на підвищення загального рівня життя всіх своїх громадян, забезпечення якісного системного здоров'я, покращення екологічної ситуації на основі "нової філософії його розвитку" (Ефремов, 2021), оскільки в контексті розвитку Китаю йдеться про політику подолання нерівності. У сукупності така філософія розвитку може розглядається як соціальна інновація сучасності, адже в глобальних масштабах на сьогодні як ніколи важливою є тенденція подолання проблем нерівності.

Космополітичний сучасний ринок організує господарську діяльність в напрямку успішного здолання державних кордонів і недопущення розширення "неконтрольованого розвитку". Це стало основою не тільки такої діяльності, а й у багатьох випадках соціальної практики. Одночасно з ринком для його успішності мають діяти інші загальновідомі універсальні інститути: свобода переміщення това-

рів, капіталів, людей, право людей на працю і відпочинок, соціальний захист і правосуддя щодо захисту особистості та її прав власності, а також багато інших.

У розуміння космополітичності ринку як способу господарювання прихильники ринкового фундаменталізму закладають ідеальну суспільну форму, що має лежати в основі життєдіяльності кожної людини, завдяки якій реалізується одночасно різність і рівність особистості. Це має означати, що завдяки саме космополітичності ринку долається відмінність і досягається рівність. Космополітизм ринку у своєму фундаментальному трактуванні за такого підходу має виправляти нерівність, хоча в реальності подібного не відбувається. Навпаки, йде процес поглиблення суперечностей і зростає неконтрольованість у розвитку. Це означає, що в реальності космополітичність ринку проявляється всупереч бажаній соціальній практиці, і, як результат, нерівність зростає, а протестність поширюється.

Сказане є результатом того, що космополітичний універсалізм ринку в глобальному вимірі та його національна ідентифікація об'єднуються через інституціолізовані форми, через юридичні процедури і національні правові та організаційні системи. Останні ж досить часто не індіферентні внаслідок національних особливостей. Тут може проявлятися негативна реакція на космополітичний універсалізм змісту ринку. Соціальна реальність є результатом іншого змісту діяльності інститутів соціалізації особистості, оскільки космополітичний універсалізм формує бар'єри, за якими лишаються національні інтереси в організації відповідної господарської діяльності. Це відбувається тому, що монополюно-організоване ведення господарства глобально домінує над національним через нерівномірність розвитку основних суб'єктів ринку і невідповідності інституціолізованих форм. Виконані дослідження на цю тему, зокрема МВФ, засвідчили, що нинішня надмірна концентрація діяльності на ринку декількох компаній може загальмувати середньострокове економічне зростання, пригнічуючи інновації та отримуючи інвестиції. Такий результат може підірвати відновлення економіки після кризи COVID-19, а це перешкодить зростанню багатьох нових компаній у той час, коли їх динамічність вкрай необхідна⁵.

⁵ Усиление влияния на рынок – угроза восстановления экономики? МВФ, 15 марта 2021. URL: <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2021/03/15/blog-rising-market-power-a-threat-to-the-recovery>

Прикладом неуспішності відповідних дій у цьому напрямку є прояв вакцинного націоналізму (Heyets, Lunina, Stepanova, 2021), внаслідок якого конкуренція і протистояння в середовищі компаній і країн, що контролюють понад 80% світового ринку, обмежують можливість економічного зростання і розширюють негативні наслідки пандемії в середовищі країн, що не мають або мають дуже обмежений доступ до вакцини.

За таких умов ми маємо всі підстави стверджувати, що надмірна концентрація компаній в глобальному масштабі, навіть в умовах розширення цифрових технологій, пригнічує і соціальні інновації і їх об'єктивізацію. Як буде показано далі, розширення можливостей особистості в обміні інформацією зовсім не означає формування умов для об'єктивізації соціальних інновацій, що генеруються в результаті екстеріоризованої діяльності особистості для визнання їх як здатностей для суспільного визнання і використання так званої "творчості маси".

Адекватність між космополітичністю універсальної філософії розвитку ринку на глобальному рівні і національною орієнтацією на ринок може досягатися скороченням відмінностей у разі розширення соціальної сфери національного досвіду внаслідок соціальних інновацій. Для цього необхідно долати неузгодженість у діяльності інститутів соціалізації. Щоб остання була успішною, тобто суб'єктною, а не набувала характеру об'єктності, коли ігноруються як національні, так і особисті економічні інтереси, інструменталізм національного регулювання ринку має розвиватися в напрямі мінімізації відмінностей, з одного боку, у сферах формування, а з іншого – у сферах, що забезпечують розвиток, зокрема, ринку. Для цього "у цілях соціального аналізу необхідно систематизувати різноманітні національні прояви, з одного боку, і космополітичну реальність з її "глобальними потоками", потоками інформації, символів, грошей, ризиків, людей, проявів соціальної нерівності – з іншого" (Бек, 2004. С. 24).

У сучасному капіталістичному світі "все пронизане боротьбою між мережами та ієрархією" (Гриценко, 2013; Мейсон, 2016; Ferguson, 2017). Розвиток мереж несе в собі певний заряд розширення можливостей соціалізації суб'єкта за рахунок забезпечення реалізації його можливостей через участь в обговоренні і у вирішенні проблем розвитку суспільства, економіки, держави, окремих

бізнесів. І це є, на перший погляд, сучасним технологічним способом врахування "творчості мас". Але використання відповідних цифрових платформ, згідно з уже проведеними дослідженнями, насправді поки що не дає бажаного результату "... Інтернет значно покращив доступ до інформації про прийняття політичних рішень, (але – В.Г.) був слабким або відсутнім імпульс для створення онлайнової сфери для обговорення ідей та спільного прийняття рішень. Замість цього велика комунікація, яка робить важливим Інтернет, сконструювалась таким чином, що прискорила розповсюдження навмисної і ненавмисної дезінформації. З точки зору соціальної сили, капіталізм застряг у світі монополій і неефективності, посеред розвалин вільного ринку, де панують фінанси" (*Nielsen, Hennen, Korthagen, 2020*) і де існує загроза тоталітаризму через надмірну монополізацію і всебічний контроль над особистістю за допомогою платформ, що діють у системі "Big Data". Для нормалізації капіталістичного устрою і подолання кризових явищ, принаймні на цьому етапі, важливо реалізувати таку політику, зміст якої допоможе уникнути хоча б тих проблем, які мають тенденцію, з одного боку, до посилення залежності зокрема від зовнішнього впливу, який отримує контроль над національною економікою в інтересах ТНК у результаті розширення впливу ринку, який сприймається як основа космополітичного універсалізму ринкової філософії майбутнього, а з іншого – подолати кризу держави добробуту (*Геєц, 2013; 2014*), яка вичерпала свої можливості на цьому етапі в боротьбі з поглибленням диференціації життя і скороченням бідності, що загострило соціальне напруження. В наступних наших публікаціях ми повернемося до проблем і наслідків розвитку мережевого простору в соціальному конструюванні реальності та можливостей їх подолання.

Системна криза, що охопила капіталістичний світ в новітні часи, є результатом могутнього поступу капіталу, який призвів до надмірного розшарування в контролі над багатством і до неспроможності це розшарування подолати. "... велика економічна нерівність завжди корелює з надзвичайною концентрацією політичної влади, і ця влада завжди використовується для збільшення розриву у доходах населення ..., що явно уповільнює економічне зростання" (*Milanovic, Lindert, Williamson, 2007*).

У цій статті автор досліджує, головним чином, соціалізацію суб'єкта і роль його соціалізації та генерованих ним соціальних інновацій в досягненні розвитку соціального світу і засади подолання кризових явищ і існуючих негараздів і викликів, що сформувалися в межах "нової нормальності". Ознаки останньої розкрито нами в одній із публікацій 2021 року (Геєць, 2021). Насправді соціалізація в порівнянні з соціалізацією суб'єкта – більш широке поняття (хоч це не представлено належним чином в літературі). Воно включає соціалізацію суб'єкта (гуманізація), що і розглянуто у цій статті, а також соціалізацію об'єкта, об'єктивної реальності тощо. Предметному розгляду ряду інших можливих соціальних інновацій, спрямованих на забезпечення трансформаційних перетворень, боротьбу з проявами сучасних ознак кризовості в суспільстві, в державі та економіці, буде присвячена наступна публікація, виходячи зі змісту виокремленої автором специфіки дій інститутів соціалізації в Україні та ЄС (Геєць, 2020б). До складу соціалізації як такої належать:

- соціалізація об'єкта, об'єктивної реальності, економічних відносин, капіталу (економізація, екологізація в мирному сенсі);
- соціалізація способів взаємодії суб'єкта і об'єкта (технологій), які мають забезпечити процеси нагромадження як капіталу, так і власності на основі розширення можливостей в доступі до природних ресурсів та і ресурсів праці.

Без розв'язання проблем позасуб'єктної соціалізації, які ми в цій роботі не розглядали, знайти відповіді на нові виклики сучасності буде неможливо, оскільки проблема соціалізації суб'єкта – це *необхідна умова*. Достатніми ж є вказані вище дві інші складові соціалізації. Їх використання як достатніх умов подолання кризових явищ сучасності з використанням відповідних соціальних інновацій в названих аспектах стане предметом наступних публікацій автора з цієї проблематики, коли мова зайде про соціоприродну етику, що наповнюватиме соціальну реальність в тому числі і цифрового простору.

У цій же статті представлено соціалізацію суб'єкта і розкрито її успішність в моделі досягнення розвитку соціального світу через виокремлення проходження соціалізацією трьох її попередніх етапів і наступних в епоху домінування цифрових технологій. Це:

- соціалізація за рахунок відкриття простору приватної ініціативи (формування капіталізму);

- соціалізація у формі "держави добробуту" (розв'язання суперечностей, породжених приватною ініціативою, за рахунок перерозподілу багатства) – розвинений капіталізм;

- "розірвана соціалізація", яка притаманна сучасності і включає:

- соціалізацію суб'єктів, що опановують інформатизацію і цифровізацію як власні технології розвитку;

- соціалізацію суб'єктів, що технологізуються, перетворюючись в інструмент досягнення соціальних цілей інших суб'єктів (деградація мислення і суб'єктності) та ін.

У сукупності зазначене дозволяє у майбутньому використовувати поетапно запропоновану модель осягнення розвитку і реформатування соціального світу для забезпечення успіхів у подоланні охарактеризованих викликів і загроз для подальшого розвитку.

Література

1. Банерджи А., Дюфло Э. (2021). Экономическая наука в тяжёлые времена. Продуманные решения самых важных проблем современности. Москва, Санкт-Петербург: Изд-во Института Гайдара. С. 345.
2. Бек У. (2003). Космополитическое общество и его враги. *Журнал социологии и социальной антропологии*. Том 6. № 1. С. 24.
3. Бергер П., Лукман Т. (1995). Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва: Медиум.
4. Геєць В. М. (2013). О будущем социального государства. *Мир перемен*. № 4. С. 102–115.
5. Геєць В. М. (2014). Противостоять монополизму может только эффективное и сильное государство. *Мир перемен*. № 1. С. 29–34.
6. Геєць В. М. (2011). Інститути соціалізації в Україні та ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності. *Український соціум*. № 2. С. 7–34; № 3, С. 7–34. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.007>; <https://doi.org/10.15407/socium2011.03.007>
7. Геєць В. М. (2020а). Соціалізація та соціальні інновації у розвитку економіки. *Економічна теорія*. № 4. С. 5–24. <https://doi.org/10.15407/etet2020.04.005>
8. Геєць В. М. (2020б). Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку. Київ: Академперіодика. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456>. С. 161–258.
9. Геєць В. М. (2021). Соціалізація в суспільних трансформаціях довгострокового характеру. *Економіка України*. № 9. С. 9–17. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.003>
10. Григоренко Ю. (21 жовтня 2020). Невловимий Black: історія запуску нового родовища залізної руди. URL: <https://gmk.center/ua/posts/nevlovimij->

black-istoriya-zapusku-novogo-rodovishha-zaliznoi-rudi/ (Дата звернення 31.05.2021 р.)

11. Гринин Л. Е. (2017). Из мальтузианской ловушки в ловушку модернизации. К прогнозированию динамики политической нестабильности в странах мир-системной периферии. В кн. *Проекты и риски будущего* / отв. ред. Акаев А. А., Коротаев А. В. и др. Москва: Красанд. С. 337.

12. Гриценко А. А. (ред.) (2013). Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем: монография / [Артёмов Т.И., Гриценко А.А., Кричевская Т.А. и др.]; под ред. чл.-корр. НАН Украины А.А. Гриценко; НАН Украины, Ин-т экон. и прогнозир. Киев. С. 580.

13. Гуревич А. Я. (1984). Категории средневековой культуры. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Искусство. 350 с. С. 81. URL: http://www.al24.ru/wp-content/uploads/2012/07/A._Ya._Gurevich_Kategorii_srednevekovoy_kulturyi._2-e_izd._ispr._i_dop._M._Iskusstvo_1984..pdf

14. Ефремов Д. (11 марта, 2021). Идеальный меч уже в руках кузнеца. Китай разрабатывает "новую философию развития". URL: <https://zn.ua/international/idealnyj-mech-uzhe-v-rukakh-kuznetsa-.html> (Дата звернення 14.03.2021 р.)

15. Колодко Гж. (2020). Економіка нового прагматизму: тотожність, мета, методи. *Економіка України*. № 2. С. 3–23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.003>

16. Лібанова Е. М. (2014). Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*. № 3. С. 18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ЕкУк_2014_3_2

17. Мейсон П. (2016). Посткапитализм: путеводитель по нашему будущему. Москва: AdMarginemPress. 416 с.

18. Павленко Ю. В. (2002). История мировой цивилизации. Философский анализ. Київ: Феникс. 760 с., С. 557. URL: <https://www.twirpx.com/file/1820864/>.

19. Скокова Л. (2017). Вимірювання культурної партиципації: український і міжнародний досвід. В кн. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наукових праць*. Вип. 4 (18). Київ: Ін-т соціології НАН України. 345–358 с.

20. Сорокин П. (2000). Социальная и культурная динамика. Санкт-Петербург: Издательство Русский Христианский гуманитарный институт. С. 723–724.

21. Ха-Юн Чанг. (2018). 23 прихованих факти про капіталізм. Київ: Наш формат. С. 199.

22. Юрьев А. (29 октября 2018). Все вижу, все слышу, всем все расскажу. *Эксперт*. № 44. С. 62–66.

23. Ferguson N. (2017). *The Square and the Tower. Network, Hierarchies and the Struggle for Global Power*. London: Allen Lane an imprint of Books.

24. Heyets V. (Jun, 2019). Social Quality in a Transitive Society. *The International Journal of Social Quality. The Role of the State*. Vol. 9: Issue 1. P. 32–50. URL:

<https://www.berghahnjournals.com/abstract/journals/ijsq/9/1/ijsq.9.issue-1.xml/>
DOI: <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2019.090103>

25. Heyets V. (2021). Endogenous Social Progress as a Source of Economic Growth. *"Ekonomista"*, nr 1. URL: <http://www.ekonomista.info.pl>; DOI:10.52335 / dvqigjykfff6
26. Heyets V., Lunina I. & Stepanova O. (2021). The formation of fiscal space while overcoming vaccine nationalism and ensuring sustainability of development. *Science and Innovation*, 17(1), 29–41. URL: <https://doi.org/10.15407/scine17.01.029>
27. Milanovic B., Lindert P., Williamson J. (2007). Measuring Ancient Inequality. Munich Personal RePEc Archive, Paper 5388. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/5388/1/MPRA_paper_5388.pdf (дата звернення: 19.04.2019). <https://doi.org/10.3386/w13550>
28. Nielsen R., Hennen I. et al. (January 2020). Options for Improving e-Participation at the EU Level. P. 357. URL: https://www.researchgate.net/publication/337087405_Options_for_Improving_e-Participation_at_the_EU_Level; https://doi.org/10.1007/978-3-030-27184-8_13

Надходження до редакції 02 червня 2021 р.

Прорецензовано 12 листопада 2021 р.

Підписано до друку 17 грудня 2021 р.

References

1. Banerjee, A., Duflo, E. (2021). Economic science in difficult times. Thoughtful solutions to the most important problems of our time. Moscow, Saint Petersburg: Izd-vo Instituta Gajdara [in Russian].
2. Beck, U. (2003). The Cosmopolitan Society and Its Enemies. *Zhurnal Sotsiologii i Sotsialnoy Antropologii – The Journal of Sociology and Social Anthropology*, 1, 24 [in Russian].
3. Berger, P., & Luckmann, T. (1995). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Moscow: Medium [in Russian].
4. Heyets, V. M. (2013). About the future of the welfare state. *Mir Peremen – The World of Transformations*, 4, 102-115 [in Russian]
5. Heyets, V. M. (2014). Only an effective and strong state can oppose monopoly. *Mir Peremen – The World of Transformations*, 1, 29-34 [in Russian].
6. Heyets, V. M. (2011). Socialization institutions in Ukraine and EU countries: tendencies of development and key differences. *Ukr. socium – Ukrainian society*, 2, 7-34; 3, 7-34. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.007>; <https://doi.org/10.15407/socium2011.03.007> [in Ukrainian].
7. Heyets, V. M. (2020a). Socialization and social innovations in economic development. *Ekon. teor. – Economic theory*, 4, 5-24. <https://doi.org/10.15407/etet2020.04.005> [in Ukrainian].
8. Heyets, V. M. (2020b). The phenomenon of instability is a challenge to economic development. Kyiv: Akadempriodyka. <https://doi.org/10.15407/akadempriodyka.403.456> [in Ukrainian].
9. Heyets, V. M. (2021). Socialization in social transformations of long-term character. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 9, 9-17. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.003> [in Ukrainian].

10. Hryhorenko, Yu. (October 21, 2020). Elusive Black: The story of the launch of a new iron ore deposit. Retrieved 31.05.2021 from <https://gmk.center/ua/posts/nevlovimij-black-istoriya-zapusku-novogo-rodovishha-zaliznoi-rudi/> [in Ukrainian].

11. Grinin, L. E. (2017). From the Malthusian trap to the modernization trap. Predicting the dynamics of political instability in the countries of the world-system periphery. In the book. Projects and risks of the future / otv. ed. Akaev A.A., Korotaev A.V. et al. Moscow: Krasand [in Russian].

12. Hrytsenko, A. A. (ed.) (2013). Hierarchy and networks in the institutional architectonics of economic systems: monograph / [Artomova T.I., Hrytsenko A.A., Krychevska T.A. and etc.]; ed. Corresponding Member NAS of Ukraine A.A. Hrytsenko; NASU Institute for Economics and Forecasting. Kyiv [in Ukrainian].

13. Gurevich, A. Ja. (1984). Categories of medieval culture. 2nd ed., Revised and enlarged. Moscow: Iskusstvo. Retrieved from http://www.al24.ru/wp-content/uploads/2012/07/A._Ya._Gurevich_Kategorii_srednevekovoy_kulturyi._2-e_izd._ispr._i_dop._M._Iskusstvo_1984.pdf [in Russian].

14. Efremov, D. (March 11, 2021). The perfect sword is already in the hands of the blacksmith. China is developing a "new development philosophy". Retrieved 14.03.2021 from <https://zn.ua/international/idealnyj-mech-uzhe-rukakh-kuznetsa-.html> [in Russian].

15. Kolodko, Hzh. (2020). The economy of the new pragmatism: identity, purpose, methods. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2, 3-23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.003> [in Ukrainian].

16. Libanova, E. M. (2014). Inequality in Ukrainian society: origins and modernity. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 3, 18[in Ukrainian].

17. Mason, P. (2016). Post Capitalism: A Guide to Our Future. Moscow: Ad Marginem Press [in Russian].

18. Pavlenko, Yu. V. (2002). The history of world civilization. Philosophical analysis. Kyiv. Retrieved from <https://www.twirpx.com/file/1820864/> [in Russian].

19. Skokova, L. (2017). Measuring cultural participation: Ukrainian and international experience. In the book. Ukrainian society: monitoring of social change: coll. scientific works, 4 (18). Kyiv: In-t sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

20. Sorokin, P. (2000). Social and cultural dynamics. St. Petersburg: Russian Christian Humanitarian Institute Publishing House [in Russian].

21. Chang, Ha-Joon. (2018). *23 Things They Don't Tell You About Capitalism*. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

22. Jurev, A. (2018). I see everything, I hear everything, I will tell everyone everything. *Jekspert – Expert*, 44 [in Russian].

23. Ferguson, N. (2017). The Square and the Tower. Network, Hierarchies and the Struggle for Global Power. London: Allen Lane an imprint of Books.

24. Heyets, V. (Jun 2019). SocialQualityin a Transitive Society. The International Journal of Social Quality. The Role of the State, 9: 1, 32–50. Retrieved

from

<https://www.berghahnjournals.com/abstract/journals/ijsq/9/1/ijsq.9.issue-1.xml/>

DOI: <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2019.090103>

25. Heyets, V. (2021). Endogenous Social Progress as a Source of Economic Growth. *Ekonomista*, nr 1. Retrieved from <http://www.ekonomista.info.pl>; DOI:10.52335 / dvqigjykfff6

26. Heyets, V., Lunina, I. & Stepanova, O. (2021). The formation of fiscal space while overcoming vaccine nationalism and ensuring sustainability of development. *Science and Innovation*, 17(1), 29-41. <https://doi.org/10.15407/scine17.01.029>

27. Milanovic, B., Lindert, P., Williamson, J. (2007). Measuring Ancient Inequality. Munich Personal RePEc Archive, Paper 5388. Retrieved 19.04.2019 from https://mpra.ub.uni-muenchen.de/5388/1/MPRA_paper_5388.pdf; <https://doi.org/10.3386/w13550>

28. Nielsen, R., Hennen, I. et al. (January 2020). Options for Improving e-Participation at the EU Level. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/337087405_Options_for_Improving_e-Participation_at_the_EU_Level; https://doi.org/10.1007/978-3-030-27184-8_13

Received June 2, 2021

Reviewed November 12, 2021

Signed for printing Desember 17, 2021